

УДК 94(477)“1917/1918”:329(=411.16)

Т. О. Батанова
*Національна бібліотека України
імені В.І. Вернадського*

ДІЯЛЬНІСТЬ ЄВРЕЙСЬКИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНСЬКІЙ ЦЕНТРАЛЬНІЙ РАДІ: ДОКУМЕНТОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

На основі архівних і бібліотечних фондів м. Києва здійснено огляд документів та періодичних видань єврейських партій, які брали участь в роботі Української Центральної Ради в 1917–1918 рр.

Ключові слова: Українська Центральна Рада, єврейські партії, документи, архівні фонди, періодичні видання.

Історія Української Центральної Ради досить детально репрезентована в українській та світовій історіографії, різні аспекти історії євреїв в Україні того періоду також досліджувалися багатьма науковцями, однак окремі документи й їхні комплекси, що висвітлюють єврейське представництво та діяльність національних єврейських партій в Українській Центральній Раді, й досі потребують докладнішого вивчення. Насамперед, існує нагальна необхідність укладання якнайповнішого реєстру документів, що характеризують роботу єврейських партій, адже вони розпорошені по архівах і фондах різних установ та організацій.

З липня 1917 р., коли Українська Центральна Рада була визнана Тимчасовим Урядом його представником, і до падіння Ради у квітні 1918 р. п'ять єврейських партій – Бунд, Єврейська Соціал-Демократична Робітничка Партія „Поалей-Ціон”, Об'єднана Єврейська Соціалістична Робітничка Партія (ОЄСРП, Фарейнікте), сіоністи та Єврейська народна партія (Фолкспартей) – активно долучалися до роботи Української Центральної Ради. Саме завдяки їхній участі в законодавчій та виконавчій діяльності української влади 15 липня 1917 р., чи не вперше в історії, було призначено віце-секретаря з єврейських справ (пізніше – генеральний секретар і міністр із єврейських справ).

Джерельна база для дослідження діяльності єврейських партій в Українській Центральній Раді досить розмаїта – опубліковані та неопубліковані матеріали зберігаються в архівах і бібліотеках не лише Києва, але й Єрусалима та Нью-Йорка¹.

У цій статті розглядатимемо матеріали, що знаходяться в Києві. Документи з діяльності єврейських партій відклалися в фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України) Центрального державного історичного архіву в м. Києві (ЦДІАК України), Державного архіву Київської області (ДАКО), відділу фонду юдаїки та відділу газетних фондів Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. На сьогодні ці одиничні документи, комплекси документів і друквані джерела (їдеться про періодичні видання їдишем та івритом), практично не залучені до наукового обігу і мало відомі дослідникам пострадянського простору.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

Важливі документи, що стосуються діяльності єврейських партій у Центральній Раді та роботи Міністерства у єврейських справах, містяться у фондах 1115 (Українська Центральна Рада), 1748 (Міністерство у єврейських справах), 1063 (Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки), 1854 (Міністерство єврейських справ Української Держави), 2592 (Генеральне Секретарство міжнародних справ). Це, зокрема, універсали, закони, законопроекти, постанови Центральної Ради, протоколи засідань Генерального Секретаріату та Ради Міністрів, відозви Генерального Секретаріату та єврейських партій до населення, документи діловодства Міністерства у єврейських справах, листування та документи єврейських партій.

Так, у ф. 1063 містяться: листування про використання їдишу в діловодстві (зокрема на печатках Української Народної Республіки), закон про створення Єврейської вчительської семінарії в Києві, проекти про державну мову та права мов національних меншин, інформація про погроми².

Багато документів ф. 1115 вже опубліковані у збірнику “Українська Центральна Рада”³ – закон про національно-персональну автономію, закон про вибори до єврейських громад, закон про Єврейську вчительську семінарію⁴ тощо.

Фонди 1748 та 1854 безпосередньо пов'язані з діяльністю єврейських партій в Міністерстві з єврейських справ. У них представлені документи різноманітних департаментів міністерства, протоколи засідань секретарства (пізніше міністерства) з єврейських справ мовою їдиш⁵, циркуляри та постанови, відозви Бунду та “Поалей Ціон” до єврейського населення, Закон про вибори до тимчасового єврейського національного зібрання від 2 грудня 1917 р.⁶, доповідь Міністерства з єврейських справ Раді Народних Міністрів про асигнування 500 тис. карбованців на видання шкільних підручників для єврейських шкіл⁷.

У ф. 2592 серед інших документів зберігаються відозви Генерального секретаря національних справ О. Шульгіна про недопущення єврейських погромів та заяви члена ОЄСРП, товариша генерального секретаря (пізніше міністра) М. Зільберфарба про облаштування національного та культурного життя євреїв, настанова Генерального Секретаріату Української Центральної Ради та Секретарства національних справ Коростишівській земській управі з вимогою відкоректувати в інтересах єврейського населення постанову про заборону торгівлі у святкові та недільні дні⁸.

Центральний державний архів громадських об'єднань України

У ф. 41 (Єврейські політичні партії та організації) важливими для нас є такі документи: протокол спільного засідання ЄСДРП “Поалей Ціон”, Сіоністів-Соціалістів, Бунду, РСДРП(б), РСДРП(м) та УСДРП, присвяченого національному самовизначенню України та національно-культурній автономії євреїв України⁹; відозва Київського обласного комітету Бунду до єврейського населення (антибільшовицького характеру) з приводу листопадового повстання в Києві 1917 р.¹⁰; протест ЦК ОЄСРП на ім'я голови ЦР М.С. Грушевського проти насилля, вчиненого 28 квітня 1918 р. над Центральною Радою німецькими військами¹¹; документи, що містять інформацію про агітацію єврейських партій на периферії (у провінційних містечках)¹² та ін.

Серед опублікованих джерел, що містяться у фонді, є політичні програми партій, зокрема партій Бунд і “Поалей Ціон”¹³.

Державний архів Київської області

Матеріали з двох попередніх архівів можуть бути доповненими документами з фондів Державного архіву Київської області: ф. 1786

(Київське виконавче бюро Центрального комітету Об'єднаної єврейської соціалістичної робітничої партії); ф. 1788 (Колекція документальних матеріалів єврейських громадських організацій); ф. Р-2796 (Канцелярія Київського губернського комісара Української Народної Республіки); ф. Р-4211 (Товариство вивчення історії єврейського робітничого руху та революційно-соціалістичних напрямів у єврействі). В цих фондах містяться документи з антипогромними відозвами єврейських партій, інформація про заходи на місцевому рівні щодо запобігання погромам, зібрання документів про єврейські революційні рухи, статистичні дані про єврейське населення Києва у 1918 р. (про чисельність та вживання їдишу чи івриту тощо)¹⁴.

Центральний державний історичний архів у м. Києві

У Центральному державному історичному архіві України у м. Києві, а саме у фондах 838 (Колекція листівок) та 2233 (Колекція довідників до фондів жандармських, охоронних та інших репресивних органів Російської імперії, складених на політично неблагонадійних осіб), є документи стосовно висвітлюваної нами теми. Хоча, на перший погляд, вони не пов'язані безпосередньо з діяльністю єврейських партій, але є не менш важливими для розуміння історичних процесів у 1910–1920-х роках. У ф. 838 зберігається велика кількість листівок, виданих Бундом самостійно та спільно з іншими політичними партіями (РСДРП, УСДРП та ін.) за період 1901–1919 рр. російською, їдиш, польською та українською мовами. У ф. 2233 містяться відомості про осіб, причетних до єврейських політичних партій та рухів (“Поалей Ціон”, Бунду, Єврейського національного Союзу та ін.), зокрема таких відомих діячів і членів Української Центральної Ради, як А.Д. Марголін та М.Г. Рафес¹⁵. До того ж матеріали ф. 2233 не обмежуються періодом існування Російської імперії, адже вони використовувалися й радянською владою в репресивно-каральних цілях.

Документи в бібліотеках Києва. Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського

Для висвітлення історії єврейських партій в Центральній Раді ми детально ознайомилися з мемуарами безпосередніх учасників тих подій – голови Генерального Секретаріату Володимира Винниченка, першого міністра з єврейських справ Мойсея Зільберфарба та інших єврейських діячів того часу – А. Гольденвейзера, Соломона

Гольдельмана й Арнольда Марголіна¹⁶. Частина з цих мемуарів зберігається в Національній бібліотеці України імені В.І. Вернадського (НБУВ), зокрема у відділі фонду юдаїки Інституту рукопису.

Вельми важливими документами, що зберігаються у відділі фонду юдаїки є зібрання преси, що видавалася єврейськими політичними партіями того часу. Саме ці періодичні видання були безпосередньо пов'язаними з діяльністю та історією єврейських партій в Українській Центральній Раді. Зокрема, у фонді юдаїки зберігаються:

– видання Бунду: з серпня 1917 р. в Києві виходило бундівське регіональне видання “Folkstsaytung” (за редакцією М. Рафеса);

– видання “Поалей Ціон”: центральний орган ЄСДРП “Поалей Ціон” “Der Sotsial-Demokrat” (в березні – листопаді 1917 р.), також в грудні 1917 – березні 1919 р. в Одесі видавалася щоденна газета “Поалей Ціон” “Dos Naye Lebn”;

– видання Фарейнікте: щотижневий центральний орган ОЕСРП “Der Yidisher Proletarier” (з червня до жовтня 1917 р.), щоденна газета “Naye Tsayt” (з вересня 1917 до травня 1919 р.) – одним з її редакторів був свого часу міністр з єврейських справ Моше Зільберфарб;

– видання Фолкспартей: щотижнева газета “Yidishes Folksblat” (жовтень 1917 – грудень 1918 рр.), газета “Dos Vort” (за 3 листопада 1917 р.);

– видання сіоністської преси мовою їдиш “Yudishe Naye Lebn” (Київ, 1917 – 1918 рр.), „Unzer Lebn” (Одеса, 1912 – кінець 1917 р.), щоденна газета “Der Telegraf” під редакцією сіоніста, діяча Української Центральної Ради Н. Сиркіна, “Oyf der Vakh” (березень – серпень 1918 р.) під редакцією діяча Центральної Ради Меїра Гросмана, “Dos Yidische Folk” (жовтень – листопад 1918 р.) під редакцією Шмуеля Черновіца та Йосипа Шехтмана, сіоністсько-ортодоксальний журнал “Yidische Naye Lebn” (квітень 1917 – квітень 1918 р.), в Білій Церкві газета “Der Emes”.

Це лише короткий перелік періодичних видань єврейських політичних партій, який однак дає зрозуміти, що єврейські політичні партії займали вельми активну позицію в політичному житті тогочасної України, а відтак і Української Центральної Ради. З огляду на наявні документи, діяльність єврейських партій варто вивчати в контексті загальної політики Української Центральної Ради щодо національних меншостей, яка в цілому була послідовно спрямова-

ною на порозуміння з різними народами, які проживали в Україні, розвиток їхньої культури та освіти в Україні. Найбільшим досягненням усієї політики зазначеного періоду може вважатися Закон про національно-персональну автономію¹⁷ від 9 січня 1918 р. І хоча революційний неспокій і війна з більшовиками не сприяли толерантності політики Центральної Ради щодо національних меншостей, вона заклала міцний політично-правовий фундамент у розвиток міжнародних відносин революційної України, однак була передчасно перерваною переворотом 29 квітня 1918 р.

Серед спектру питань, якими переймалися єврейські діячі, – від загальнодержавних (економічних, правових тощо) до суто єврейських національних – законодавче вирішення проблем єврейської громади, статусу єврейської мови, освіти (Закон про єврейську вчительську семінарію), надання якнайширших прав єврейській національній меншині України (Закон про національно-персональну автономію), створення окремих єврейських військових частин і болюче питання єврейських погромів (яке не раз порушувалося на засіданнях Центральної Ради).

Міністерство з єврейських справ керувалося переважно інтересами, проголошеними в програмах єврейських соціалістичних партій, тому в його діяльності головними були реформування єврейських громад, запровадження їдишу (а не івриту) в офіційну та освітню сфери, а також втілення в життя ідеї національно-персональної автономії.

Загалом досвід участі єврейських партій в Українській Центральній Раді видається нам унікальним прикладом порозуміння та співпраці між українською та єврейською елітами. Законодавчі ініціативи, що виникали внаслідок такої співпраці, подекуди на крок випереджали світову правову практику. Відтак одиничні документи, документні комплекси та періодичні видання єврейських партій, що зберігаються в архівах та бібліотеках Києва, є цінними й досі мало вивченими джерелами, вартими уваги вітчизняних дослідників.

¹ Різноманітні зібрання єврейської преси України 1917–1920 рр. на їдиші та івриті, фонди партій та єврейських політичних діячів у Центральному сіоністському архіві та Центральному архіві історії єврейського народу (Єрусалим), Архіві Інституту єврейських досліджень (YIVO) в Нью-Йорку.

² ЦДАВО України, ф. 1063, оп. 1, спр. 1, 2, 6, 7; оп. 2, спр. 1; оп. 3, спр. 1.

³ Українська Центральна Рада: Документи і матеріали : У 2 т. – К., 1996. – Т. 1–2.

⁴ ЦДАВО України, ф. 1115, оп. 1, спр. 29, арк. 97–105.

⁵ Див. ЦДАВО України, ф. 1748, оп. 1, спр. 8; ф. 1854, оп. 1, спр. 1.

⁶ ЦДАВО України, ф. 1748, оп. 1, спр. 1, арк. 3–4.

⁷ Там само, спр. 97, арк. 27–27 зв.

⁸ ЦДАВО України, ф. 2592, оп. 1, спр. 31, арк. 1.

⁹ ЦДАГО України, ф. 41, оп. 1, спр. 17, арк. 12–12зв.

¹⁰ Там само, спр. 7, арк. 5–10.

¹¹ Там само, спр. 86, арк. 2–4 зв.

¹² Там само, спр. 60, спр. 61, спр. 62.

¹³ Избирательная платформа «Бунда». – Б.м., б.г. – 12 с.; Програма Еврейской Социал-Демократической Рабочей Партии (“Поалей-Цион”). – Б.м., б.г. – 32 с.

¹⁴ Див. детальніше: Документи по истории и культуре евреев в архивах Киева: Путеводитель. – К., 2006. – С. 420–422, 468–469, 477–478.

¹⁵ Там же, с. 177–180.

¹⁶ Див. Винниченко В. Відродження нації. – К.; Відень, 1920. – Ч. 1. – (Репр. вид. – К., 1990); *Гольденвейзер А.А.* Из Киевских воспоминаний (1917 – 1921 гг.) // Арх. рус. революции. – Берлин. – Т. 6. – 1922. – С. 161–235; *Гольдельман С.І.* Жидівська національна автономія на Україні (1917–1920 рр.). – Мюнхен, 1963. – 109 с. (Те ж саме. – Торонто, 1993); *Марголин А.* Украина и политика Антанты : (Зап. еврея и гражданина). – Берлин, 1922. – 398 с.; *Silberfarb M.* The Jewish Ministry and Jewish national Autonomy in Ukraine. Kiev, 1918/19. / Transl. by David H. Lincoln. – New York, 1993. – 115 p. (Оригінал цього видання був написаний мовою їдиш і за видання мав вихідні дані Zilberfarb M. Dos Idishe Ministerium un di Idishe Avtonomie in Ukrayne (A Bletl Geshikhte). – Kiev, 1919)

¹⁷ Українська Центральна Рада. – Т. 2. – С. 99–101.

Summary

In the given article the researcher submits a review of the documents and periodicals of the Jewish parties that participated in the activities of the Ukrainian Central Rada in 1917–1918. Materials from Kyiv archives and library collections are involved.